

Bakı Slavyan Universitetinin
ELMİ ƏSƏRLƏRİ

УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
Бакинского славянского университета

İctimai-siyasi elmlər
seriyası

2016-№1

Серия общественно-политических
наук

PSIXOLOGİYA, PEDAQOGİKA
VƏ METODİKA

ПСИХОЛОГИЯ, ПЕДАГОГИКА
И МЕТОДИКА

AXUNDOVA A.A.

Bakı Slavyan Universiteti

AZƏRBAYCANDA EKOLOJİ TƏHSİLİN SİSTEMLİ İNKİŞAFININ BƏZİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *ekologiya, ekoloji təhsil, ekoloji tərbiyə, ekoloji mədəniyyət*

Ключевые слова: *экология, экологическое образование, экологическое воспитание, экологическая культура*

Key words: *ecology, environmental education, ecological upbringing, ecoculture.*

İnsanın öz dünyasına qayğıkeş münasibəti barədə xəbərdarlıq sədaları hələ Epikur, Hippokrat, İbn-Sina, Lamark, Vernadski dövrlərindən eşidilir. 2,5 min il öncə Epikur yazmışdır: “İnsanlar! Təbii sərvətlərdən öz tələbatınızı ödəmək üçün istifadə edərkən ona qarşı qəddar olmağa adət etməyin”. Görkəmli fransız alimi J.B.Lamark öz dövründə insanın təbiətə qayğısız münasibətinin gələcək aqibətinin nə kimi təhlükələr törədəcəyini əvvəlcədən dərk edərək bildirirdi ki: “Sanki

müasir insanın əsas məqsədi - əvvəlcə yer kürəsini yararsız vəziyyətə salmaq və nəhayət özünü məhv etməkdir". Heç də təsadüfi deyildir ki, son 15-20 ildə dünyada heç bir bilik sahəsi ekologiya kimi geniş miqyasda təbliğ olunmur.

Təbiətə qayğıkeş münasibət, ekoloji təfəkkürün yaranması əhalidə və gənc nəsildə ekoloji tərbiyə və mədəniyyətin bilavasitə hansı səviyyədə olmasından asılıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi dövrdən başlayaraq ölkədə ekoloji təhsil və tərbiyəyə ciddi fikir verilməyə başlandı, ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji təhsillə bağlı qəbul edilmiş ekoloji qanunçuluq və qərarlar bu problemin həllində atılmış mühüm addımlar oldu. Ulu öndər demişdir: "İnsan təbiətdən öyrənir, onun havası ilə pərvəriş tapır, ağilla dolur, zənginləşir, təzələnir, təmizlənir". 23 may 2001-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı ilə Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi yaradılmışdır.

Respublika ərazisində cəmiyyətin ekoloji mədəniyyətinin və mütəxəssis kadrların peşə hazırlığını yüksəltmək məqsədilə məktəbəqədər, məktəb, orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrində onların ixtisaslarının artırılmasının təmin edən ümumi kompleks fasiləsiz ekoloji təhsil və tərbiyə sistemi müəyyən edilmişdir. Tədris müəssisələrində ekoloji biliklərin tədrisinin icbariliyi ilə yanaşı ekoloji biliklərin təbliği də bu qanunlarda öz əksini tapıb. "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999) isə tədris müəssisələrində, onların profilindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, ekologiyanın əsaslarının tədrisini nəzərdə tutur.

Ölkədə aparılan təhsil islahatları, dövlət tələbləri səviyyəsində müəllimlərə verilən müstəqillik, təhsil prosesinə yaradıcı münasibət, yeni texnologiyaların tətbiqi, təhsilin dünya standartları səviyyəsində yenidən qurulmasında mühüm rol oynayır. Bu islahatlar çərçivəsində ekoloji təhsilin inkişafı və ekoloji dünyagörüşünün formalaşması üçün, geniş perspektivlər yaranır. Gənc nəsildə ekoloji dünyagörüşün formalaşması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər, ilk növbədə canlı təbiətə olan humanist münasibətin yaranmasına səbəb olur (5).

Son 20 il ərzində ekoloji təhsil daha geniş tətbiq edilməyə başlanıb. Hazırkı şəraitdə elm və təhsil sahəsində ekologiyanın inkişafı öz əksini tapmış, bu sahədə yeni istiqamətlər yaranmışdır. İlk növbədə ölkənin ali və orta ixtisas məktəblərində ekoloji fakültə və kafedralar açılıb, ekoloji tədris şəbəkələri genişlənmişdir. Respublikanın ümumtəhsil məktəblərində "Təbiətşünaslıq", "Biologiya" və "Coğrafiya" fənlərinin tərkibində "Ümumi ekologiya" tədris olunur. Ekoloji təhsilin səviyyəsini yüksəltmək məqsədilə bəzi ümumtəhsil məktəbləri təbiət təmayüllü məktəblərə və ekoloji liseylərə çevrilmişdir. Respublikamızın ümumtəhsil orta və tam orta məktəblərində "Ümumi biologiya" tədris edilərkən "Ekologiyanın əsasları" və "Biosfer təlimi" adlı fəsillərdə ekologiyadan bəhs edilir. Bunun az olmasını nəzərə alaraq prof. M.Babayev və prof. Q.Mustafayev

tərəfindən "Ümumi biologiyaya ekologiyadan əlavələr" adlı vəsait yazılaraq (1992) tədris proqramına daxil edilmişdir.

Fikrimizcə, yaxşı olardı ki, ekologiya təhsilinin bütün pillələrində (ibtidai, orta və tam orta məktəblərdə) müstəqil fənn kimi tədris edilsin.

Milli Təhsil Konsepsiyasında da gənc nəslin ekoloji təhsil və tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirilir. Müasir dövrdə qloballaşan dünyanın daha çox diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri, cəmiyyəti narahat edən ekoloji problemlərdir. Əhalinin ətraf mühitə neqativ münasibəti, mövcud problemin yaranması ilə nəticələnmişdir. Məhz buna görə də bu gün ekoloji maarifçiliyə böyük ehtiyac var. Bunun üçün cəmiyyətin hər bir üzvü müəyyən ekoloji biliklərə yiyələnməli, əhalidə ekoloji dünyagörüşü formalaşmalı, təhsilin ayrı-ayrı pillələrində ekoloji təlimin həyata keçirilməsi təmin edilməli, məktəb, eləcə də, məktəbəqədər tədris-tərbiyə müəssisələrində uşaqlar və şagirdlər arasında ekoloji tərbiyəyə xüsusi fikir verilməlidir. "Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda (2002) ümumi ekoloji biliklərə yiyələnməsi üçün hər kəsə bərabər şəraitin yaradılması, orta təhsil sistemində ekoloji biliklərin tədrisinin icbariliyi, ekoloji təhsil və maarifləndirmə prosesinin fasiləsizliyi dövlət siyasətinin əsas prinsipləri kimi götürülüb (1).

Ekoloji təhsilin məqsədi təbiətə məsuliyyət hissi formalaşdırmaqdır. Ekoloji təhsil və maarifləndirmə zamanı əldə olunan biliklər, qazanılan təcrübələr ekoloji mədəniyyətin yaranmasına səbəb olur. Başqa sözlə, ekoloji təhsil dedikdə, ümumi ekoloji mədəniyyətin və məsuliyyətin formalaşmasına yönəldilmiş fasiləsiz təhsil, tərbiyə və inkişaf prosesi başa düşülür. Ekoloji təhsilə ehtiyac, insan həyatı üçün əlverişli mühitin təmin edilməsinə olan zərurətdən yaranmışdır. Ekoloji mədəniyyətin formalaşmasında əsas vasitələrdən biri məqsədyönlü ekoloji təhsil almaqdır. Ətraf mühitə düzgün münasibət ekoloji bilik nəticəsində formalaşır. İnsanın ekoloji münasibəti onun ekoloji məsuliyyət hissini inkişaf etdirir. Ekoloji təhsil və tərbiyəyə BMT-nin "İnkişaf Proqramı" xətti ilə nəzarət edilir (2).

Ekologiyanın ən böyük müasir problemi əhalidə ekoloji dünyagörüşünə malik insanlar yetişdirməkdir. Bunun üçün ekoloji bilik, ekoloji mədəniyyət və ekoloji etika olmalıdır. Gənclərdə müasir tələblərə cavab verə bilən davranış vərdişlərinin formalaşmasında da ekoloji tərbiyənin faydası çox yüksəkdir. Bu kontekstdən çıxış edən prof. Q.Mustafayev və A.Məmmədov haqlı olaraq "Ekoloji aspekti olmayan pedaqoji mövzu tanımırıq" qənaətinə gəlmişlər (8). Məhz ona görə də onlar yeni ekoloji dünyagörüşünün yaradılmasında pedaqogikanın roluna xüsusi əhəmiyyət verir, təlimin təşkilində ekoloji tələblərin nəzərə alınmasını, ekoloji tərbiyənin ön plana çəkilməsini, əxlaq formalarına ekoloji əxlaqın daxil edilməsini, çətin tərbiyə olunan uşaq probleminə ekologiyadan istifadə edilməsi, insan tərbiyəsinin yaranması və inkişafının ekoloji

aspekti, məktəbdənkənar praktik tərbiyə işlərinin ekoloji aspekti və s. kimi mövzular təklif edirlər.

Yalnız bütün bunların nəticəsi kimi insanın ətraf mühitə münasibətində irəliləyişə doğru addım atmaq mümkündür. Şagirdlərin idrak fəaliyyəti və sərbəst işləmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi onlarda ətraf mühiti dolğun qavramaqda, ekoloji şüur və təfəkkürün, ekoloji dünyagörüşün formalaşmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Gənc nəslin, eləcə də cəmiyyətin ekoloji mədəniyyətinin fasiləsiz inkişaf etdirilməsi, təbiəti milli və ümumbəşəri sərvət kimi qorumağı qarşıya məqsəd qoyur.

Ekoloji tərbiyə əxlaqi cəhətdən qiymətli və ekoloji cəhətdən məqsədəuyğun davranışı təbiətə münasibətdə fəal, şüurlu mövqeyin formalaşmasını tələb edir. Bu mövqə insanda təbiətə məhəbbəti, onun qanunauyğunluqlarını dərk etməyi, gözəlliyini qiymətləndirməyi əks etdirir. Cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı münasibəti sistemində ahəngdarlığın zəruri amili kimi çıxış edən ekoloji tərbiyə, insan həyatının dərk edilməsinə kömək etməklə yanaşı, hərtərəfli ahəngdar inkişaf etmiş şəxsiyyət formalaşdırmaq işində də bilavasitə iştirak edir.

Gənc nəsildə ekoloji dünyagörüşünün formalaşması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər canlı təbiətə humanist münasibətin yaranmasını şərtləndirir. Uşaq, yeniyetmə və gənclərin ekoloji təhsil və tərbiyəsi ilə məşğul olan dövlət müəssisəsi kimi Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Respublika Ekoloji Tərbiyə və Təcrübəçilik Mərkəzinin (RETTM) bu sahədəki məqsədyönlü fəaliyyəti məktəblilərin ekoloji tərbiyəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ekoloji problemin həllinə kömək məqsədilə yaradılmış RETTM Azərbaycanda Gənc Təbiətçilər Hərəkatının əsasını təşkil edir (6).

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublika Ekoloji Tərbiyə və Təcrübəçilik Mərkəzinin xətti ilə respublikanın ümumtəhsil məktəblərində ekoloji dərnəklərin təşkili, ətraf mühitin mühafizəsinə aid layihələr əsasında müxtəlif mövzularda respublika olimpiadalarının və müsabiqələrin keçirilməsi ənənəsi yaranıb. Məsələn, Xəzəryanı rayonları əhatə edən 4000-dən çox şagird müsabiqədə iştirak edib. Müsabiqədə iştirak onlarda ekoloji dünyagörüşün formalaşması və ekoloji təfəkkürün inkişafı baxımından çox əhəmiyyətli olub (9).

RETTM-nin əməkdaşları təhsil sahəsində aparıcı mütəxəssislərlə birgə məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün nəzərdə tutulmuş “Ətraf mühit və biz” ekoloji təlim-tərbiyə proqramı və metodik tövsiyyələr, habelə ümumtəhsil məktəblərin I-IV, V-VII və VIII-XI sinifləri üçün ekoloji dərnək, klub və digər birləşmələrin nümunəvi tədris proqramlarını işləyib hazırlamış və çap etdirmişdir. Dərnək məşğələlərində proqrama uyğun “Ailə və ətraf mühit”, “Cəmiyyət və ekologiya”, “Ekoloji jurnalistika”, “Kimyanın ekoloji aspektləri”, “Kənd təsərrüfatı və ekologiya”, “Sənayenin ekologiyanı”, “Meşəçilik”, “Turizm və ekologiya”, “Floristika”, “Gülçülük”, “Heyvanların ekologiyanı”, “Nəqliyyat və ətraf mühit”, və s. mövzular tədris olunur.

Şagirdlər məşğələlərdə əldə etdikləri bilikləri, vaxtaşırı iştirak etdikləri ekoloji tədbirlərdə, tədris-təcrübə sahəsində, çöl təcrübə işlərində praktiki olaraq tətbiq etməyi bacarmalıdırlar. Bu cür vərdişləri tədricən inkişaf etdirmək onlarda ekoloji tərbiyənin yaranması və möhkəmlənməsinə səbəb olur.

Qeyd etməliyik ki, Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə 12 iyul 2011-ci ildə “Ətraf mühitin mühafizəsi naminə beynəlxalq dialoq” İDEA İctimai Birliyi fəaliyyətə başlamışdır. Təşkilatın əsas məqsədi ətraf mühit məsələləri və fəaliyyətlər barədə ictimai maarifləndirmə, gənclərlə əməkdaşlıq, ətraf mühit problemləri sahəsində təhsil və onlar üçün düzgün həllər tapmaqdır. İDEA ictimai birliyi gənc nəsli müsbət və davamlı ekoloji dəyişiklik yaratmağa hazırlamaq naminə dialoq, fəaliyyət, liderlik və təhsil kimi başlıca prinsiplərinə əsaslanır. Təşkilatın əsas məqsədi ətraf mühit məsələləri və fəaliyyətlər barədə ictimai maarifləndirmə, gənclərlə əməkdaşlıq, ətraf mühit problemləri sahəsində təhsil və onlar üçün düzgün həlli yollarının axtarışdır. Həmçinin ölkədə fəaliyyət göstərən 30-dan artıq ali təhsil müəssisəsində “Eko-klub”ların yaradılmasının əsas məqsədi də ətraf mühit və təbii sərvətlərin milli dəyər kimi gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanması ideyalarının gənclər arasında təbliği, Nazirliyin gələcəkdə yüksək ixtisaslı kadr heyətinin formalaşdırılması, ali təhsil müəssisələrinin ətraf mühit sahəsində təhsil alan tələbələrini ilə daimi əlaqənin yaradılması və təbliğat sahəsində geniş şəbəkənin formalaşdırılmasından ibarətdir.

Hazırda beynəlxalq aləmdə hamı belə bir fikirlə razılaşırsınız ki, insanlarda mədəniyyətin, sivilizasiyanın yeni növü – ekoloji mədəniyyət formalaşmalıdır. Əks təqdirdə insanların təbiətə, onun sərvətlərinə mənfi münasibəti dəyişilməyəcək, əksinə daha da dərinləşəcəkdir. Bu gün insanlarda ekoloji mədəniyyətin, sivilizasiyanın, təfəkkürün, şüurun, tərbiyənin və təhsilin formalaşması artıq günün, dövrün tələbinə çevrilmişdir. Ekoloji mədəniyyət bütün insanlarda bəşəri mədəniyyəti təcəssüm etdirən mədəniyyətin sivil inkişaf forması və təhsil mühtidir. XXI əsr bütün xalqlardan mədəni inkişafın əsas istiqaməti kimi ekoloji təhsilin fasiləsiz inkişaf strategiyasını, konsepsiyasını, proqramını hazırlamağı və həyata keçirməyi tələb edir. Ekoloji təhsilin ardıcıl və sistemli olması üçün bu prosesə şəxsiyyətin formalaşmasının ilk anlarından, uşaqlıqdan başlamaq lazımdır. Bunun təməli məhz ailədə, məktəbəqədər tərbiyə ocaqlarında, ibtidai siniflərdə qoyulmalı, orta, orta ixtisas və ali məktəblərdə isə tamamilə formalaşmalıdır. Ümumiyyətlə, ekoloji biliklər elmin humanist səmtini qüvvətləndirməklə, insan fəaliyyətini, onların təbiət ilə olan münasibətinin ahəngləşməsinə yardım edir (7).

Müasir dövrdə ekologiya elminin öyrənilməsi, təbliğ edilməsi, inkişafı, onun əsas müddələrinin yerinə yetirilməsi bəşəriyyətin sivilizasiya yolu ilə inkişafının ən vacib problemi hesab olunur. Bütün bəşəriyyət ekologiyasının qorunması üçün səfərbərliyə cəlb edilməli, təbiətə, torpağa, havaya, suya, heyvanlara,

bitkilərə qəddar münasibət göstərənlərə, beynəlxalq, ekoloji və bioloji terrorizmə qarşı mübarizə aparılmalıdır. Akademik Həsən Əliyev demişdir: “Təbiətin keşiyini çəkməyə söz silahının gücü ilə geniş kütləni ayağa qaldırmaq lazımdır” (3). Hər il akademik Həsən Əliyevin doğum günündə onun xatirəsinə həsr olunmuş tədbirlərin keçirilməsi ənənəsi də bu cəhətdən səciyyəvidir. Cəmiyyətdə ekoloji mədəniyyət səviyyəsinin yüksəlməsi gələcək nəslin ekoloji tərbiyəsindən və ekoloji biliklərə necə yiyələnməsindən asılıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında” Azərbaycan respublikasının Qanunu. Bakı, 2002
2. www.ideacampaign.org
3. Mustafayev Q.T., Əlizadə E.Ə. Ekologiya. Bakı: Ozan, 2001, 200 s.
4. Məmmədov Q.Ş.və b. İnsan ekologiyası. Bakı: MBM, 2015, 736 s.
5. Şükürov A.M. Sosial ekologiya (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı: Şəfəq-İM, 1999, 246 s.
6. Azərbaycan Respublikasında Ümumi Təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum). Azərbaycan məktəbi, 2005, N 6
7. Azərbaycan Respublikasında Ətraf Mühitin və Təbiəti Mühafizə Fəaliyyətinin Vəziyyətinə dair Dövlət Məruzəsi. Bakı: Ergün, 1993, 180 s.
8. Təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə haqqında hüquqi sənədlər toplusu / (tərt. ed. İsmayılov T.Ə.) Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Ekologiya və Təbiətdən İstifadəyə Nəzarət Komitəsi, 1992
9. Azərbaycan Respublikasının ekologiya qanunvericiliyi (normativ-hüquqi aktlar toplusu) / Ş.Xuduğunun redaktəsilə. 2 cildə. Bakı: Qanun, II c., 2007, 884 s.
10. Əmirova F. Ekoloji Mərkəz: bu gün, sabah // “Ekoloji tərbiyə” metodiki-informasiya bülleteni, 2001, № 1, s. 8-9.
11. “Bizim Xəzər”. 22 Aprel - Ümumdünya Yer Gününə həsr edilmiş məktəblilərin ekoloji müsabiqəsi / RETTM. Bakı: Nurlar, 2004, 60s.

РЕЗЮМЕ

В статье излагается цель экологического воспитания, его широкое применение в экологическом образовании за последние 20 лет, особое внимание уделяется привлечению молодого поколения к экологическому воспитанию, мероприятиям, проводимым с целью формирования экологического мировоззрения и воспитания в развитии общества.

SUMMARY

Over the past 20 years the ceremonies that were held on applying a wide range of environmental education, a special attention to environmental education and upbringing of the young generation in the concept, purpose of environmental education, and ceremonies held on the formation of the young generation's activities carried out in the environmental education and kurturing in the development of the society.